

UNELE ASPECTE LEGATE DE FRAZEOLOGISMELE SOMATICE

Oxana CHIRA, conf. univ., dr.,

Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți

<https://orcid.org/0000-0002-5296-4931>

Angela MURZAC, drd., Școala doctorală Filologie,

Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți

prof. de limba și literatura română, gr. did. sup.,

Liceul Teoretic „D. Cantemir”, mun. Bălți

Rezumat: Prezenta comunicare este doar un prim pas în cercetarea noastră, iar ulterior lucrarea va servi drept instrument de lucru esențial pentru definirea frazeologismelor somatice în primul capitol al tezei de cercetare. Drept bază metodologică ne-au servit, întâi de toate, ideile și observațiile cercetătorilor care s-au pronunțat direct pe marginea frazeologismelor somatice în diferite limbi. Aceste îmbinări de cuvinte, care țin de corpul uman, ascund o parte din istoria limbii și este obiectul nostru de cercetare. Prezentarea generală a frazeologiei și a specificului somatismelor, explicarea frazeologismelor somatice, analiza definițiilor și a surselor scrise oferă o abordare generală a fenomenului studiat – frazeologismele somatice.

Cuvinte-cheie: frazeologism, somatism, cultură, limbă, expresii lingvistice, unități lingvistice.

Abstract: The present paper is only a first step in our research, and later the paper will serve as an essential working tool for defining somatic phraseologisms in the first chapter of the research thesis. As a methodological basis we have first of all used the ideas and observations of researchers who have directly pronounced on somatic phraseologisms in different languages. These word combinations, which are part of the human body, conceal part of the history of language and are the object of our research. The overview of phraseology and the specifics of somatics, the explanation of somatic phraseologies, the analysis of definitions and written sources provide a general approach to the phenomenon under study – somatic phraseologies.

Keywords: frazeologism, somatism, culture, language, linguistic expressions, linguistic units.

Deoarece oamenii se află în centrul viziunii lor lingvistice asupra lumii, ei raportează totul la ei înșiși sau la corpul lor, comparând și evaluând totul pe această bază. Acest antropocentrism se reflectă, printre altele, într-o subcategorie semantică a frazeologismelor, somatismele, care au ca și componentă centrală cel puțin o parte a corpului. Termenul „somatism” derivă din grecescul *soma* „corp uman sau corpus”. Nu poate fi delimitat fenomenul „somatism” din varietatea cercetărilor dedicate frazeologiei, frazeologismelor, unităților lexicale, locuțiunilor verbale et. În contextul problematicii abordate, amintim de constatarea cercetătorului Th. Hristea referitoare la faptul că frazeologia poate fi considerată o disciplină lingvistică nouă, definită ca studiul unităților frazeologice, dar care, poate contribui mai mult decât alte ramuri ale lingvisticii la evidențierea bogăției lexicale a limbii române, la in-

dividualizarea unor stiluri funcționale (mai ales a stilului publicistic), la soluționarea unor probleme de etimologie și de derivare semantică și, în mod special, la înțelegerea adecvată a procesului de modernizare și relatinizare a limbii române (a se vedea [7, pp. 134-147]). Or „frazologia este o [mină] în toata puterea cuvântului, la a cărei explorare temeinică, sistematică, exhaustivă nimeni nu s-a gândit, prea serios, în lingvistica românească”, afirmă Th. Hristea [ibidem, p. 11]. Totodată, trebuie să menționăm că în ultimii ani acest fenomen de limbă a beneficiat de o atenție sporită în lingvistică.

Dacă la începuturile sale cercetarea frazeologică se interesa în exclusivitate de domeniul paremiologiei, de studiul formulelor gnomice purtătoare ale unei înțelepciuni populare, studiile actuale redau materialului frazeologic, eterogen de altfel și greu de sistematizat, statutul adecvat. Cercetarea frazeologică actuală, concepută în sens larg, nu exclude studiul proverbelor, al zicătorilor și al celorlalte formule ce țin de domeniul paremiologiei. În schimb, cealaltă direcție, a frazeologiei privite în sens restrâns, exclude paremiile din obiectul de cercetare al domeniului în cauză; această perspectivă este adoptată din ce în ce mai frecvent, un prim motiv fiind acela al dificultății găsirii unui anumit gen proxim al tuturor unităților frazeologice. Primele mențiuni referitoare la existența *unităților frazeologice* sau a *îmbinărilor stabile de cuvinte* într-o limbă dată apar în secolul al XIX-lea. În 1880, Hermann Paul (a se vedea [11]) vorbește despre *îmbinări stabile de cuvinte*, cu sens unitar, adică acele îmbinări al căror sens nu rezultă din suma sensurilor elementelor componente, caracteristică ce conferă limbii caracter idiomatice. Însă, cercetarea frazeologică începe să se dezvolte cu adevărat abia pe la jumătatea secolului al XX-lea.

Principalele direcții de cercetare și contribuții importante la dezvoltarea acestui domeniu au fost reprezentate de lingviștii ruși care au plecat de la premisa că frazeologia este o știință de sine stătătoare, de lingviștii nord-americani influențați de A. N. Chomsky pentru care frazeologia nu mai este un domeniu lingvistic independent. Vom aminti numele unor lingviști notorii, pe care i-a preocupat acesta fenomen, ca O. Jespersen, Ch. Bally, lingviști de talie mondială, L. A. Baudouin de Courtenay, F. F. Fortunatov, A. A. Şahmatov, V. V. Vinogradov, A. I. Molotkov, N. M. Şanski etc., lingviști ruși. În lingvistica românească și-au adus contribuția în această privință, B. P. Hasdeu, Al. Philippide, L. Şăineanu, I. Iordan, I.-A. Candrea, N. Corlăteanu, Gr. Grinco, F. Dimitrescu, Th. Hristea, V. Soloviov, T. Cotelnic, V. Hristov, N. Cunițchi, St. Dumistrăcel, Şt. Moldoveanu, Gh. Colțun, Gh. Popa etc. Există opinii potrivit cărora momentul Ch. Bally reprezintă cu adevărat începutul cercetării frazeologice, studiile sale influențându-i atât pe lingviștii ruși, cât și pe cei americani.

Privită dintr-o perspectivă diacronică, cercetarea frazeologică cunoaște mai multe etape în opinia lui González Rey:

1. *frazologia descriptivă* sau *sincronică* preocupată de studiul faptelor de limbă din perspectivă semantică și pragmatică;
2. *frazologia istorică* sau *diacronică* referitoare la problemele de etimologie și geneză;
3. *frazologia comparativă* sau *contrastivă* interesată de dimensiunea intersistematică a cercetării frazeologice;
4. *frazologia lexicografică*, prin exemplul lui D. Uşacov, cunoscut pentru dicționarul său explicativ al limbii ruse, care a adus contribuții semnificative în studiul frazeologiei. Lucrarea sa se concentrează pe modul în care expresiile idiomatice sunt încorporate în limbajul cotidian, oferind o perspectivă asupra relației dintre limbă și cultură. (a se vedea [6]).

I. Boroianu concepe frazeologia sub forma a două tipuri: o frazeologie lingvistică înțeleasă ca „mijloc de expresie a unei colectivități” și o frazeologie literară care cuprinde aforisme, vorbe de spirit, îmbinări de cuvinte, aparținând unor scriitori, oameni de seamă și care au caracter accidental (a se vedea [1, pp. 24-34]).

Astfel, frazeologia, ca disciplină lingvistică aparte, se caracterizează printr-o mare diversitate de abordări încât statutul de care se bucură în prezent își găsește astfel justificarea. De aici deducem faptul că în limbă cuvintele nu există izolat, ci formează așa numitele îmbinări de cuvinte pe care literatura de specialitate le-a clasificat, în funcție de gradul de coeziune al termenilor componenți, în două categorii: *îmbinări libere de cuvinte*, caracterizate prin asocierea ocazională a lexemelor respective, și *îmbinări stabile de cuvinte*, în care elementele componente sunt fixate din punct de vedere sintactic și semantic.

Lingviștii tind să clasifice expresiile frazeologice nu numai în dependență de componentele constituente ale acestora, dar și după conținutul lor, de exemplu culori, numerale, animale, părți ale corpului, calități umane etc. Demersul nostru de cercetare ține de frazeologismele ce conțin în structura lor unul sau câteva lexeme care denumesc organele și părțile componente ale corpului omenesc sau ale animalelor și sunt numite unități frazeologice somatice. De exemplu: *a se schimba la față*; *a sta cu grijă-n pumn* pentru „a se tulbura, a-și pierde liniștea sufletească”; *a pune coada pe spinare* pentru „a pleca, lăsând totul baltă; a o șterge undeva” ș.a.

Originea și evoluția frazeologismelor somatice în istoria limbilor și culturilor este un subiect fascinant, care reflectă schimbările socio-culturale, tehnologice și lingvistice de-a lungul timpului. Aceste expresii cum ar fi *a lua taurul de carne* sau *a-și băga capul în nisip* își au rădăcinile în practici culturale străvechi, observații ale naturii umane și interpretării ale lumii fizice și sociale. Evoluția acestor expresii este strâns legată de istoria și dezvoltarea culturilor care le-au creat. De exemplu, expresia *a lua taurul de carne* poate proveni din practicile agricole sau ritualurile străvechi, reflectând o atitudine de confruntare directă și curaj.

Pe măsură ce societățile s-au dezvoltat, aceste frazeologisme somatice au fost adaptate și reinterpretate pentru a rămâne relevante în contextele culturale și lingvistice schimbătoare. De exemplu, în societățile moderne unde tehnologia și urbanizarea au schimbat modul de viață, multe expresii somatice au fost actualizate sau au dobândit noi semnificații. Este important de menționat că aceste expresii sunt adesea profund încorporate în identitatea lingvistică și culturală a unui popor, oferind o fereastră în modul în care o cultură percepe corpul uman și relațiile interumane. Studiul lor oferă perspective valoroase asupra psihologiei colective și a evoluției lingvistice. Prin urmare, frazeologismele somatice nu sunt doar simple expresii, ci sunt elemente vii ale limbajului, care se adaptează și evoluează odată cu societățile care le folosesc. Acestea sunt martori ai istoriei, culturii și schimbărilor în percepția umană, reflectând complexitatea și dinamica limbajului și a gândirii umane.

Datorită perspectivei antropocentrice a utilizatorilor de limbă, frazeologia somatică, cu alte cuvinte expresiile idiomatice care au la bază elemente ce conțin părți ale corpului uman, constituie un tezaur valoros și diversificat al oricărei limbi. Frazeologia somatică este o colecție de obiceiuri, tradiții și prejudecăți, amintiri din trecutul istoric, fragmente de basme populare etc.

Potrivit lui Th. Hristea, toate unitățile frazeologice dintr-o limbă au în comun faptul că sunt combinații stabile de două sau mai multe cuvinte, cu un sens unitar care fac referire la un singur obiect, o singură însușire, o singură acțiune, un proces sau un fenomen unic (*într-o ureche* „smintit, țicnit”, *tras de păr* „forțat, neconvincător”) (a se vedea [7, pp. 134-147]).

Lingvistul român care s-a ocupat îndeaproape de expresiile idiomatice a fost Stelian Dumistrăcel care în lucrarea sa publicată în anul 1980 și intitulată *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii* își ilustrează teoriile cu numeroase exemple. În cercetarea noastră vom încerca să redăm modul în care se conturează lingvistic frazeologismele somatice în cadrul unităților lexicale, totodată modalitatea în care „este înmagazinată o întreagă experiență

practică de viață, un îndreptar privind condițiile viețuirii și imperativele conviețuirii, un cod etic și estetic” [4, p. 243].

Din istoria cercetării fenomenului în alte limbi este relevant studiul lui Kempcke (1989), care se concentrează pe somatisme cu componenta „cap”. Autorul analizează aproximativ 50 de frazeologisme germane și 70 de frazeologisme franceze în ceea ce privește structura și utilizarea lor. Materialul exceptat provine din dicționarele monolingve și bilingve. În modelul său de echivalare, Kempcke ia în considerare structura și semantica și creează un model de echivalare în patru etape bazat pe următoarele criterii:

- a) echivalența din punct de vedere semantic și structural (echivalentă cu echivalența totală): *einen kühlen Kopf bewahren – garder la tête froide*;
- b) echivalență din punct de vedere semantic, dar diferențe în ceea ce privește structura (echivalență parțială): *den Kopf hängen lassen – avoir la tête basse*;
- c) echivalență din punct de vedere al structurii, dar diferențe din punct de vedere semantic (prietenii falși): *von Kopf bis Fuß betrachten – regarder de la tête aux pieds*;
- d) lipsa echivalenței frazeologice într-o limbă: *Kopf an Kopf* [8, pp. 134-147].

Deși Kempcke operează cu termenul de structură, el nu îl definește în mod explicit.

Un alt cercetător în domeniul frazeologiei somatice este Krohn (1994), care analizează 341 de somatisme germane și echivalentele lor suedeze în disertația sa. Aceste frazeologisme aparțin limbii literare sau colocviale și materialul de cercetare se bazează pe excerptarea exemplurilor din diferite dicționare, or pentru a obține o parafrază exactă a sensului, autorul a folosit, de asemenea, un sondaj printre informatori (a se vedea [10]).

Cele mai multe din frazeologisme somatice caracterizează direct sau indirect ființa umană, trăsăturile de caracter, facultatea mintală, starea lui fizică, atitudinea omului față de altcineva, relațiile dintre oameni etc. Astfel despre un om îngrijorat, care își supune mintea unor anumite eforturi *se zice că și-a pus greblili-n (cu sensul ‘mâinile’ – n.n.) cap*. Despre doi prieteni foarte buni, nedespărțiți, care se împacă de minune, *se spune că ei sânt unghie și carne*. Despre o persoană care vorbește mult și fără rost *se zice că îi îmblă gura ca o râșniță sau îi îmblă gura ca o dărădaică*. Doar unele din unitățile frazeologice somatice înregistrate în graiurile moldovenești, caracterizează fenomene, lucruri, obiecte. Astfel, când afară sau în casă e un frig insuportabil se spune că *e frig de nu poți aduna degetele*. Iar despre o unealtă de tăiat care s-a tocit și nu taie bine se spune că *taie ca dinții babilii*.

Cele mai întrebunțate lexeme somatice în procesul de constituire a unităților frazeologice sunt cuvintele *cap*, *gură*, *ochi* motivându-se prin importanța deosebită a acestor organe și părți ale corpului uman în viața intelectuală, socială, fizică a omului. Acest fapt a contribuit la lărgirea treptată a încărcăturii semantice a unităților somatice menționate mai sus, ele alcătuiind „cuiburi frazeologice” (a se vedea [7, pp. 134-147]), dintre care cel mai bogat este alcătuit cu somatismul *cap*, și numără aproape 60 de unități frazeologice somatice. Iată câteva exemple dintre cele mai uzuale:

- a avea icri-n cap* = a fi ager la minte, inteligent;
- a avea cap rar* = a avea memorie slabă, a uita ușor;
- a face cuiva capu macahon* = a toca pe cineva la cap, a șede pe capul cuiva;
- a îmbla cu muști-n cap* = a umbla fără rost, a umbla fără vreo ocupație;
- a i se sui (cuiva) scrisu-n cap* = a-și pierde puterea de judecată, a se țicni;
- a fi moali-n vâră capului* = a avea judecata slabă (din cauza bătrâneții) ș.a.

Totodată este cazul să remarcăm că în alte limbi cele mai uzuale componente din frazeologisme somatice diferă de limba română, iar dovada ne-o prezintă lingvistul Kotb în lucrarea sa „Körperteilbezogene Phraseologismen im Ägyptisch-Arabischen” dedicată frazeologismelor somatice ajunge la concluzia că cele mai productive trei părți ale corpului

în limba arabă sunt: *mâna*, *ochiul* și *inima* domină. Aceste similitudini extreme în diferite limbi indică universalitatea. De asemenea, trebuie remarcat faptul că nicio componentă somatică nu pare să fie deosebit de caracteristică unei limbi sau alteia. Interesant este cazul *ficatului* în limbile iraniene, des utilizat în frazeologismele somatice. În limbile din ramura indo-iraniană a familiei de limbi indo-europene, acest organ intern poate fi echivalat cu *inima* în limba germană [5, p. 123]. Ținem să subliniem că frazeologismele somatice sau somatisme sunt o parte integrantă a culturii și a vieții omului, precum s-a observat și în argumentele aduse.

Analiza exemplurilor excerptate a demonstrat faptul că în surse există mult mai multe somatizări cu nume transferate metaforic pentru „somatone umane”. Somatisme metaforice care pot fi auzite în limbajul colocvial, cum ar fi:

să mă pupe în ceață pentru „să mă pupe în fund”;

a cânta de inimă albastră pentru „a cânta melodii triste”;

a ridica cuiva o piatră de pe inimă pentru „a elibera pe cineva de o mare grijă” [3, pp. 49-50];

mă doare în cot pentru „puțin îmi pasă” etc.

Cercetând exemplele identificate putem concluziona că fiecare individ, mai întâi de toate, trebuie să cunoască frazeologismele somatice ca mai apoi să le utilizeze involuntar. Totodată putem identifica o clasă aparte de frazeologisme somatice care exprimă starea emoțională, cum ar fi:

- a. bucuria: *a-i râde musteața* pentru „a avea o ușoară bucurie”; *a-i crește inima* pentru „a se bucura”; *a nu mai încăpea în piele* pentru „a fi bucuros”;
- b. disprețul sau dezgustul: *a se sătura până-n gât de cineva* pentru „a fi dezgustat de cineva”; *a se crede buricul pământului* pentru „a disprețui pe cineva îngâmfat”;
- c. dragostea: *a-i cădea cuiva (cu) tronc la inimă* pentru „a-i deveni cuiva drag dintr-o dată; a îndrăgi (pe neașteptate)”;
- d. frica: *a băga cuiva frica în oase* pentru „a înfricoșa”; *a-i îngheța sângele în vine* pentru „groază, spaimă”;
- e. furia: *a face spume la gură* pentru „a se înfuria”; *cu o falcă în cer și cu una în pământ – foarte mânios*;
- f. tristețea: *a avea un ghimp la inimă* pentru „a avea un necaz”; *a-i fi cuiva inima neagră* pentru „a fi foarte trist”;
- g. uimirea: *a rămîne cu gura cascătă* pentru „a fi surprins”.

Este cazul să subliniem că frazeologismele somatice pot juca un rol important în comunicarea non-verbală și paralingvistică. De exemplu, expresiile faciale și gesturile asociate cu anumite fraze somatice pot adăuga un nivel suplimentar de semnificație și intenție în comunicare. Cu referire la subiectul în discuție trebuie să aducem în prim plan ideea lui Burger (a se vedea [2, pp. 44-45]) care numește frazeologismele somatice ce verbalizează expresii faciale, gesturi și alte mișcări ale părților corpului oamenilor „kinegrame”. Iată câteva exemple de astfel de kinegrame (termenul aparține lui Burger) este *a ridica sau a da din umerii* pentru „a arata nedumerirea”; *a-și strânge fruntea (sau sprâncenele)* sau *a strânge din sprâncene* pentru, *a-și încreți fruntea (sau sprâncenele)* pentru „a se încrunta, a se posomorî”. Aceste „kinegrame” au un fond special non-verbal. Inițial, anumite mișcări ale unor părți ale corpului au fost considerate semne non-verbale pentru anumite fapte, care pot fi diferite de la o comunitate culturală la alta. În timp, acest comportament nonverbal a fost definit lingvistic și convenționalizat.

În concluzie, putem afirma că frazeologia somatică se distinge printr-un dinamism al limbii, caracterizat prin modificări, împrumuturi, calchieri etc. toate contribuind la îmbogățirea

țirea lingvistică și culturală a unui popor. Frazeologismele somatice sunt un exemplu vibrant al modului în care limbajul, cultura și percepția umană se împletesc pentru a forma expresii unice și pline de semnificație. Prin urmare, frazeologismele somatice sunt un domeniu de studiu dinamic, intercultural și interdisciplinar, cu multiple implicații pentru înțelegerea limbajului și culturii. E cazul să completăm câteva caracteristici ale frazeologismelor somatice în urma cercetării efectuate:

- a. funcția primordială ale expresiilor frazeologice somatice este de a parafraza cele ce se întâmplă și se spune și de a mari valorile expresive și emotive ale enunțului;
- b. expresiile idiomatice somatice reflectă identitatea etnică și culturală, scoate în evidență funcția lor cumulativă și remarcă factorii extralingvistici;
- c. somatismele lingvistice influențează limba în moduri diferite și trebuie să scoatem în evidență faptul că pe lângă multe alte funcții, ele îndeplinesc și funcția cumulativă;
- d. cultura este precum un canal prin intermediul căruia limbajul este transmis de la o comunitate la alta, ceea ce numim „conotație culturală”, iar somatismele transferă imaginarii culturale, precum se poate observa în următorul exemplu: în limba română avem varianta „Capul plecat sabia nu-l taie, dar nici soarele nu-l vede”, iar în limba turcă „Capul plecat merită tăiat”.
- e. unele expresii frazeologice somatice funcționează nu doar ca figuri de stil (metafore *inimă fierbinte* pentru „inimă plină de dor”), eufemisme (*a închis ochii pentru totdeauna* pentru „a muri”), comparații (*a iubi pe cineva ca sarea-n ochi* pentru „a nu avea pe cineva la inimă” etc.), dar deseori devin clișee sau chiar cvasi-simboluri ale culturii, țării dar și limbii vorbite în aceste țări.

Bibliografie:

1. BOROIANU, I. (1974) Conceptul de unitate frazeologică: tipuri de unități frazeologice (I). In: „Limbă și literatură”, 1, p. 24-34.
2. BURGER, H. (2007) Phraseologie – Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Tübingen.
3. CHIRA, O., CODREANU, A. (2019) Frazeologismele somatice cu lexemul „inimă” în limbile germană și română. În: Filologia modernă: realizări și perspective în context european. Colocviul științific cu participare internațională. Spiritus loci: interferențe, confluență, rezistență (ediția a 13-a), Chișinău, 10-11 octombrie 2019. Coord.: Viorica Răileanu, Liliana Botnari. Chișinău: Pro Libra, (Tipogr. „Tipocart Print”), p. 47-53.
4. DUMISTRĂCEL, S. (1980) Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
5. FÖLDES, C. (1985) Über die somatischen Phraseologismen der deutschen, russischen und ungarischen Sprache. Versuch einer konfrontativen Analyse. In: Germanistisches Jahrbuch DDR-UVR, pp. 18-40.
6. GONZÁLES REY, I. (Hrsg.) (2013): Phraseodidactic Studies on German as a Foreign Language / Phraseodidaktische Studien zu Deutsch als Fremdsprache. Hamburg: Dr. Kovač.
7. HRISTEA, Th. *Introducere în studiul frazeologiei*// Sinteze de limbă română, București, Editura Albatros, 1984, p. 134-159.
8. KEMPCKE, G. (1989) „Struktur und Gebrauch der somatischen Phraseme mit den Bedeutungskomponenten Kopf und tête“ in: Gréciano, G. (Hg.): EUROPHRAS 88. Phraséologie Contrastive. Actes du Colloque International Klin- genthal-Strasbourg, 12-16 mai 1988. Strasbourg, pp. 225-232.
9. KOTB, S. (2002) Körperteilbezogene Phraseologismen im Ägyptisch-Arabischen. Wiesbaden: Reichert.
10. KROHN, K. (1994) Hand und Fuß. Eine kontrastive Analyse von Phraseologismen im Deutschen und Schwedischen. Göteborg.
11. Meyers Enzyklopädisches Lexikon Jahrbuch 1982 - Berichtszeitraum 1981. Bibliographisches Institut.